

DOMY DRZEWOWAPIENNE W GMINACH KLUKOWO I CIECHANOWIEC NA PODLASIU

Monika Czarkowska, Urszula Kuczyńska

Studentki Politechniki Białostockiej, Wydział Architektury, ul. O.Sosnowskiego 11, 15-893 Białystok
E-mail: czarkowskam@o2.pl, ulleanka@o2.pl

CORDWOOD MASONRY HOUSES IN KLUKOWO AND CIECHANOWIEC COMMUNES, PODLASIE REGION,
N-E POLAND

Abstract

Field surveys in Klukowo and Ciechanowiec communes, Podlasie region, N-E Poland, have been performed in November, 2015 with the objective to recognize vernacular buildings of stackwall (cordwood masonry) construction. Such constructions, whilst unique in general, were also rarity in the region. Given that, the research was aimed at assessing the prevalence and construction specifics of the local stackwall buildings in the two communes. As a general result of the field surveys and detailed inquiries, six buildings have been recognized and assessed; three of them had already been mentioned in the relevant former literature (Szewczyk, 2010). The formal results include sets of photos, inquiry records and drawings of such pieces of stackwall construction; the latter rendering stages of building erection. The found buildings are claimed to be an interesting part of local architectural heritage.

Streszczenie

W artykule zaprezentowano wyniki badań terenowych, przeprowadzonych w listopadzie 2015 roku w zachodniopodlaskich gminach Klukowo i Ciechanowiec. Przedmiotem badań było dawne budownictwo wiejskie wykonane z użyciem konstrukcji drzewowapiennej, znanej w literaturze pod nazwą cordwood masonry albo stackwall. W regionie budownictwo to było dość rzadkie, lecz tym bardziej jest ono uważane za ewenement w skali światowej, cenny poznawczo. Dlatego celem badań było oszacowanie występowania tego budownictwa w przeszłości i jego aktualnego zachowania na badanym terenie. W wyniku poszukiwań terenowych połączonych z wywiadami z mieszkańcami kilkunastu wsi odnaleziono i opisano sześć takich budynków, z czego trzy były już wcześniej krótko wzmiankowane w literaturze przedmiotu (Szewczyk, 2010). Na podstawie oględzin (udokumentowanych zbiorem fotografii) oraz wywiadów z mieszkańcami i użytkownikami takich budynków lub z ich sąsiadami opracowano i zaprezentowano tu rysunki poglądowe prezentujące fazy powstawania takich obiektów. Zbadane obiekty są interesującą częścią dziedzictwa architektonicznego regionu.

Keywords: low-tech architecture; vernacular architecture; country cottages; cordwood masonry; stackwall

Słowa kluczowe: architektura *low-tech*; budownictwo ludowe; domy wiejskie; konstrukcja drzewo wapienna; konstrukcja z polan opałowych

WPROWADZENIE

Konstrukcję drzewowapienną, zwaną w piśmiennictwie międzynarodowym *cordwood masonry* albo *stackwall*, wynaleziono i rozwinięto prawdopodobnie w drugiej połowie XIX wieku (jej rozpowszechnienie się wiązało się z upowszechnieniem tartaków i dostępnością odpadów tartacznych). Jej wcześniejszym i być

może bardzo starym pierwowzorem mogły być domy o ścianach glinobitych, przekładanych warstwowo chrustem, jałowcem lub wrzosem, o których wzmiankowano już przed niemal dwustu laty (w piśmiennictwie z lat dwudziestych XIX wieku).

Na Podlasiu zaistniało w przeszłości nie mniej niż 280 budynków o konstrukcji drzewowapiennej lub pokrewnej drzewoglinianej, datowanych na lata 1918-1965, nie licząc kilku wzniesionych ostatnio. Ponad 260 z nich zarejestrował Jarosław Szewczyk¹, zaś kolejne obiekty tego typu opisali później Martyna Kusznerko², Magdalena Gołębiowska i Michał Grynczel³ oraz Anna Sołowińska⁴.

W niniejszej pracy, po omówieniu specyfiki konstrukcji drzewowapiennej, zaprezentowano sześć obiektów o drzewowapiennych ścianach, znalezionych podczas poszukiwań terenowych w listopadzie 2015 roku na terenie gmin Klukowo i Ciechanowiec. Trzy z nich nie były dotąd opisane w literaturze, a ich rozpoznanie i charakterystyka stanowią oryginalne osiągnięcie poznawcze, natomiast o trzech pozostałych krótko wzmiankował Jarosław Szewczyk, tu zaś poszerzamy wiedzę o ich konstrukcji i pochodzeniu.

1. CHARAKTERYSTYKA KONSTRUKCJI DRZEWOWAPIENNEJ

Do budowy ścian drzewowapiennych używano polan lub zrzyneków tartacznych o przekroju od około 4x4 do 15x15 cm (według jednego z respondentów najczęściej stosowano starannie rąbane polana o przekroju 5x5 cm z różnych gatunków drzew, takich jak świerk, dąb, akacja, olcha). Układano je ukosem na cokole fundamentowym i zalewano zaprawą wapienną w szalunkach przesuwanych skrzynkowych (ryc. 1-2) lub słupowych (ryc. 3-4).

W ten sposób powstawała ściana złożona z kolejnych warstw polan lub zrzyneków zalanych zaprawą lub betonem (ryc. 5). Ułożone ukośnie polana krzyżowały się, tworząc mocny *wątek* ściany, odporny na pęknięcie. Po odjęciu lub podniesieniu deskowań (ryc. 6) wystające z lica ściany końce polan gwarantowały przyczepność tynku, jako że na Podlasiu drzewogliniane ściany zawsze tynkowano, używając standardowych rozwiązań tynkarskich (zapraw i narzędzi).

Według informacji uzyskanych od rozmówców w badanych wsiach, ściany drzewogliniane chlewów były nieco cieńsze, a ściany domów grubsze i w tych ostatnich starano się pozostawić wewnątrz ścian pustkę izolacyjną. Uzyskiwano ją, wstawiając podczas

murowania deskę, którą potem wyjmowano. Deską oddzielano od siebie dwie warstwy zaprawy wypełniającej (ryc. 7) lub może – jak tłumaczyli niektórzy respondenci – dwie warstwy zaprawy razem z drewniakami (ryc. 8).

Poglądowy model struktury takiej ściany z izolacją po odjęciu deskowań pokazano na rycinie 9. Ten sam rodzaj ściany można było otrzymać także bez deskowań, należało jednak zamiast rzadkiej zaprawy murarskiej zastosować gęstszą. Na braku deskowań oszczędzano wprawdzie czas i koszty, ale oszczędność była pozorna, bo należało wówczas dokładniej murować taką ścianę, trudniej było utrzymać jej pion, a ponadto brak deskowań uniemożliwiał dodatkową kompresję ściany poprzez ubijanie każdej warstwy masy lub zaprawy. W ścianach wznoszonych bez deskowań stosowano nieco lepsze gatunki drewna, zaś polana układano ściślej i staranniej niż w ścianach wznoszonych w deskowaniach.

2. WYNIKI BADAŃ TERENOWYCH

Jedna z autorek, pochodząca z gminy Ciechanowiec, uzyskała szereg istotnych informacji na temat wznoszenia drzewowapiennych domów od swego dziadka Kazimierza Moczulskiego (89 lat), mieszkańca kolonii Koce-Basie, pamiętającego wznoszenie takich obiektów. Cenną wiedzę przekazał także Władysław Wróblewski z miejscowości Wyszonki-Wypychy. Natomiast wyniki poszukiwań terenowych zaprezentowano w tabeli 1.

Poniżej zaprezentowano uzyskane informacje szczegółowe o każdym z tych budynków.

2.1. Wyszonki-Wypychy 23

Dom powstał w 1957 roku, wewnątrz wykończono go w roku 1958, a z zewnątrz otynkowano w 1959. Nasz rozmówca Józef Fiedorczyk, budowniczy tego domu, opowiada, że zdecydował się na konstrukcję drzewowapienną ze względu na posiadany materiał (wykorzystał drewno rosnących na jego podwórzu starych topoli). W budowie brał też udział fachowiec Jan Rytel z miejscowości Czaje-Wólka. Budynek obecnie jest zamieszkiwany, jego stan jest dobry, a masywna drzewowapienna konstrukcja (ściany mają grubość 61 cm)

¹ Zob. wykaz takich obiektów: J. Szewczyk, *Budownictwo z polan opałowych (cordwood masonry albo stackwall)*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2010.

² Zob. M. Kusznerko, *Nowo odkryta grupa 12 budynków z drewna opałowego we wsi Uhowo*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” t. VII, z. 1, Muzeum Rolnictwa im. ks. K. Kluka w Ciechanowcu, Ciechanowiec 2011, s. 101-113.

³ Zob. M. Gołębiowska, M. Grynczel, *Przykłady budownictwa z polan opałowych w Sokółce, na podstawie badań terenowych z 2012 roku*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” t. VIII, Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu, Ciechanowiec 2012, s. 157-168.

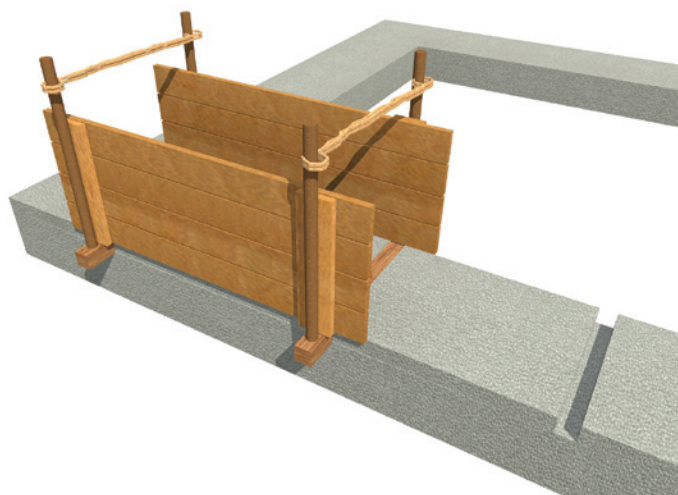
⁴ Zob. A. Sołowińska, *Budownictwo z polan opałowych w gminach Nur i Boguty w województwie mazowieckim*, „Architecturae et Artibus” nr 2 (24), vol. 7, 2015, s. 27-32.

DOMY DRZEWOWAPIENNE W GMINACH KLUKOWO I CIECHANOWIEC NA PODLASIU

Tab. 1. Wykaz rozpoznanych budynków o drzewowapiennej konstrukcji ścian
Table 1. The list of cordwood masonry buildings, surveyed and examined

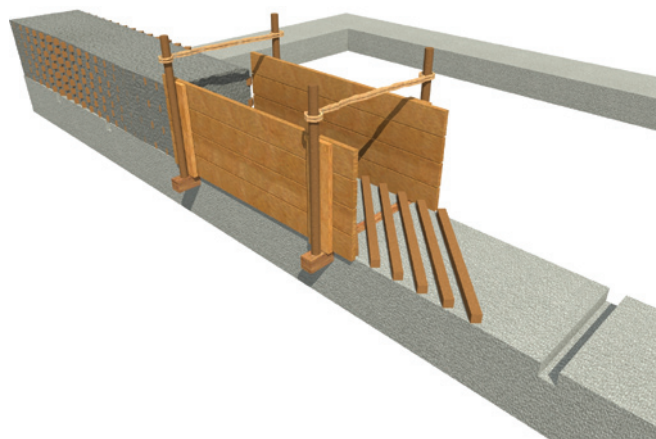
Lp.	Gmina	Wieś	Datowanie	Stan obecny	Widoczność konstrukcji	Informacje	Informator	Wzmianki w literaturze
1.	Klukowo	Wyszonki-Wypychy 23	1957	zamieszkały	zakryta	inf. ustna (w tym wywiad)	Władysław Wróblewski, Józef Fiedorczuk	lakoniczna wzmianka
2.	Klukowo	Wyszonki Kościelne 24	połowa XX w.	zamieszkały	zakryta	inf. ustna + zdjęcia	Henryka Porucznik, Jadwiga Kapuścińska	brak
3.	Klukowo	Wyszonki Kościelne 25	1960-1962	zły	widoczna	inf. ustna + zdjęcia	-	lakoniczna wzmianka
4.	Klukowo	Wyszonki-Błonie 62	1954	zamieszkały	zakryta	inf. ustna + zdjęcia	Władysław Wróblewski	lakoniczna wzmianka
5.	Ciechanowiec	Winna-Wypychy 21	1954	średni	widoczna	inf. ustna + zdjęcia	Kazimierz Moczulski	brak
6.	Ciechanowiec	Koce-Basie 19	połowa XX w.	dobry	widoczna	inf. ustna + zdjęcia	Kazimierz Moczulski	brak

Źródło: oprac. autorki
 Source: prepared by the authors

Ryc. 1. Model szalunku skrzynkowego przesuwnego, stosowany w konstrukcjach ubijanych: drzewowapiennej i glinobitej; źródło: rys. autorki

Fig. 1. Wooden box-like shuttering for pisé and stackwall construction; source: drawn by the authors

Ryc. 2. Wznoszenie ścian drzewowapiennych w szalunku skrzynkowym przesuwnym; źródło: rys. autorki

Fig. 2. Wooden box-like shuttering for stackwall construction; source: drawn by the authors

Ryc. 3. Model szalunku na ruszcie słupowym, stosowany w konstrukcjach ubijanych: drzewowapiennej i glinobitej;
źródło: rys. autorki

Fig. 3. Wooden frame shuttering for pisé and stackwall construction; source: drawn by the authors

Ryc. 4. Wznoszenie ścian drzewowapiennych w szalunku na ruszcie słupowym; źródło: rys. autorki

Fig. 4. Wooden frame shuttering for stackwall construction; source: drawn by the authors

Ryc. 5. Ukośny wątek ściany drzewowapiennej;
źródło: rys. autorki

Fig. 5. Cross-diagonal cordwood masonry;
source: drawn by the authors

ukryta pod tynkiem zewnętrznym (ryc. 10). Jest to jedyny taki dom w tej wiosce (ponadto, oprócz chałup drewnianych, istniały tu budynki o konstrukcji strychulcowej).

2.2. Wyszonki Kościelne 24

Wykonane z polan opałowych ściany tego domu, wzniesionego prawdopodobnie w latach pięćdziesiątych XX wieku, są od zewnątrz obite drewnianą szalówką, a od wewnątrz otynkowane i oklejone tapetą. Dom ten sprawia więc z zewnątrz wrażenie niewielkiej drewnianej chałupy. Podczas rozmów z mieszkańcami wsi uzyskano o tym budynku jedynie podstawowe informacje (informatorzy Henryka Porucznik oraz Jadwiga Kapuścińska, nie pamiętają szczegółowo procesu budowania, zaś dom przechodził w przeszłości remonty, między innymi wymieniono w nim stolarkę).

2.3. Wyszonki Kościelne 25

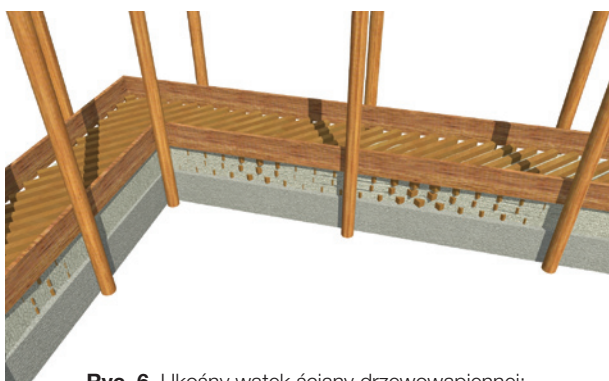
Dom ten, wzniesiony w latach 1960-1962, jest od kilkunastu lat opuszczony (stoi zresztą na nieużywanej działce). Ściany ze starannie rąbanych osikowych polan mają w środku izolację (do wysokości okapu ściana składa się z 45 rzędów polan zalanych zaprawą cementowo-wapienną). Poziom wykonawstwa (w tym gzymsy, stolarka, ślusarka dachowa) jest wysoki. Tynk cementowo-wapienny obecnie odpada (ryc. 12), co zapewne wynika z faktu nieużytkowania (w tym nieogrzewania i nieosuszenia) domu od lat kilkunastu lub może nawet kilkudziesięciu. We wsi brak osób pamiętających jego budowę lub biorących w niej udział. O domu tym wzmiankowano wcześniej lakonicznie w książce Jarosława Szewczyka⁶, nie udało się nam jednak uzyskać o nim informacji dokładniejszych niż te, które podano.

2.4. Wyszonki-Błonie 62

Dom powstał w 1954 roku, a nasz rozmówca, pan Wróblewski, jako młody chłopiec brał udział w jego budowie (gospodarzem był wówczas Stanisław Fiedorczyk). Materiał na budynek pozyskano ze starego drewnianego budynku, który wówczas rozebrano (były to więc zapewne odpowiednio cięte i rąbane stare bale sosnowe). Szalunek wykonano na całej wysokości ściany: aby go zalać, zrobiono podest, po którym wjeżdżano taczkami. Całość zalewano zaprawą wapienną bez dodatku cementu; każdą warstwę ubijano ciężkim drewnianym ubijakiem. Ściany mają wewnątrz izolacyjną pustkę powietrzną, dzięki czemu – jak twierdzi rozmówca – w domu nie pojawiała się wilgoć. Ściany wewnętrzne są murowane. Fundament z tłuczonych kamieni i żwiru również wykonany był bez użycia cementu. Obecnie dom nadal jest zamieszkiwany, a jego stan jest dobry (ryc. 13). Konstrukcja jest widoczna jedynie w jednym miejscu, gdzie powstał niewielki ubytek tynku.

2.5. Winna-Wypychy 21

Dom został wybudowany w roku 1950, o czym informuje napis na tabliczce wmurowanej w ścianę szczytową. Pierwszym właścicielem i budowniczym był Józef Jaszczółt; obecnie dom pozostaje niezamieszkały i służy jedynie jako magazyn dla właścicieli, którzy mieszkają obok. Dom jest duży, posiada kuchnię, 3 pokoje, korytarz, łazienkę, klatkę schodową prowadzącą na strych. We wnętrzu znajduje się piec kaflowy, w którego kominie jest wnęka służąca kiedyś za wędzarnię. Stan techniczny budynku jest średni, zaś odpadający gdzieś tam tynk pozwala na dostrzeżenie konstrukcji z polan opałowych (ryc. 14).

Ryc. 6. Ukośny wążek ściany drzewowapiennej; źródło: rys. autorki

Fig. 6. Cross-diagonal cordwood masonry; source: drawn by the authors

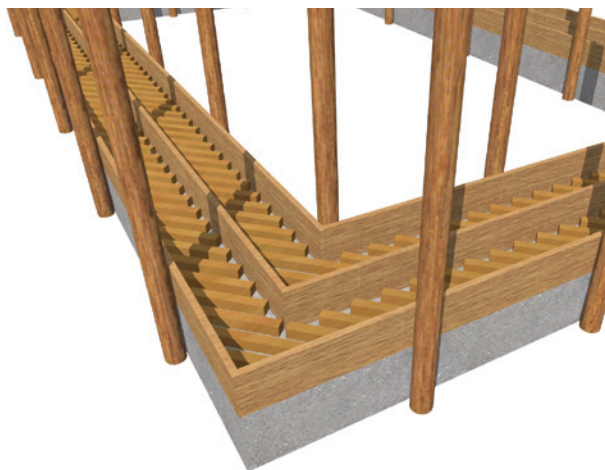

Ryc. 7. Sposób uzyskania pustki izolacyjnej w warstwie zaprawy w ścianie drzewowapiennej; źródło: rys. autorki

Fig. 7. Cordwood masonry with partial insulation; source: drawn by the authors

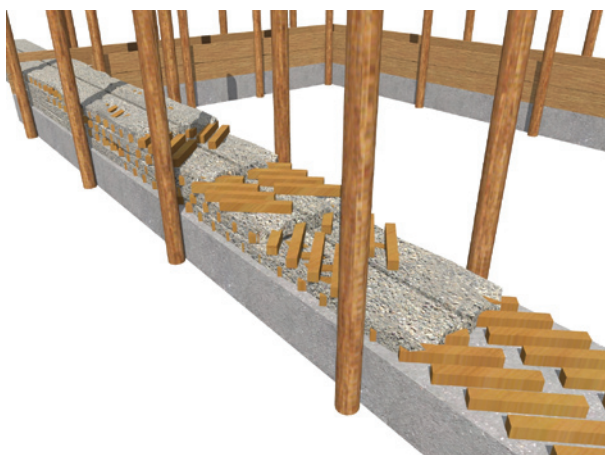
2.6. Koce-Basie 19

Niewielki otynkowany dom z niewielkimi ubytkami tynku stoi w środku wsi i wydaje się być w dobrym stanie, choć nie jest już zamieszkały (ryc. 15). Parametry techniczne ma podobne jak w przypadku obiektów omówionych wcześniej.

Ryc. 8. Sposób uzyskania ciągłej pustki izolacyjnej w ścianie drzewowapiennej; źródło: rys. autorki

Fig. 8. Cordwood masonry with high insulation; source: drawn by the authors

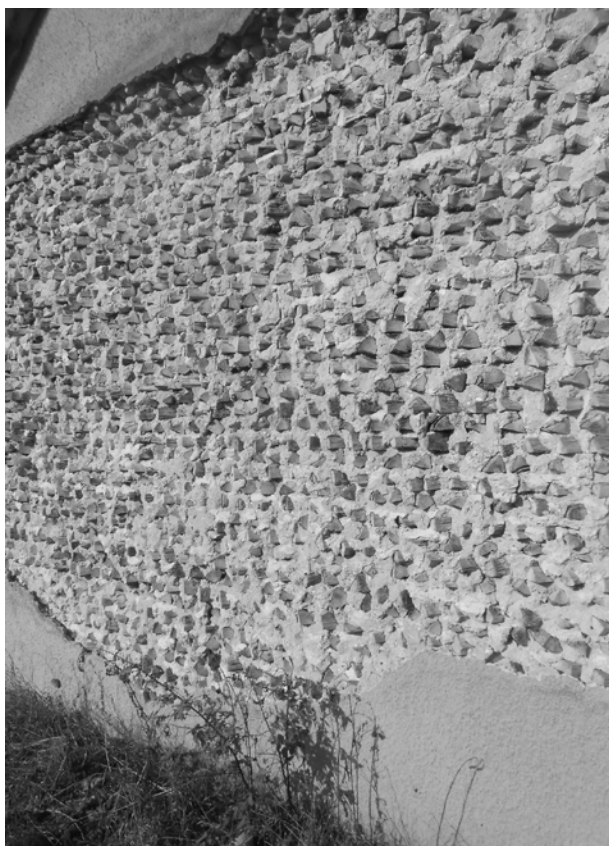
Ryc. 9. Ściana drzewowapienna; źródło: rys. autorki

Fig. 9. Cordwood masonry; source: drawn by the authors

⁵ J. Szewczyk (2010), *op. cit.*, s. 370 i 372.

⁶ Jarosław Szewczyk wymienia w gminie Klukowo: dom nr 29 w Wyszonkach Kościelnych, dom nr 35 w Kuczynie, dom przy ul. Głównej 41 w Klukowie oraz nieistniejący już dom we wsi Żebry Wielkie. Natomiast w gminie Ciechanowiec Jarosław Szewczyk wzmiankuje o ponad dwudziestu takich obiektach: ośmiu w samym Ciechanowcu i kilkunastu w okolicznych wsiach (nie licząc budynków jałowcowo-glinianych, których konstrukcja jest pokrewna drzewowapiennej). Część spośród tych budynków (być może większość) już nie istnieje.

Ryc. 12. Dom z polan opałowych we wsi Wyszonki Kościelne 25; fot. M. Czarkowska, 2015
Fig. 12. A cordwood house in Wyszonki Kościelne 25; photo by M. Czarkowska, 2015

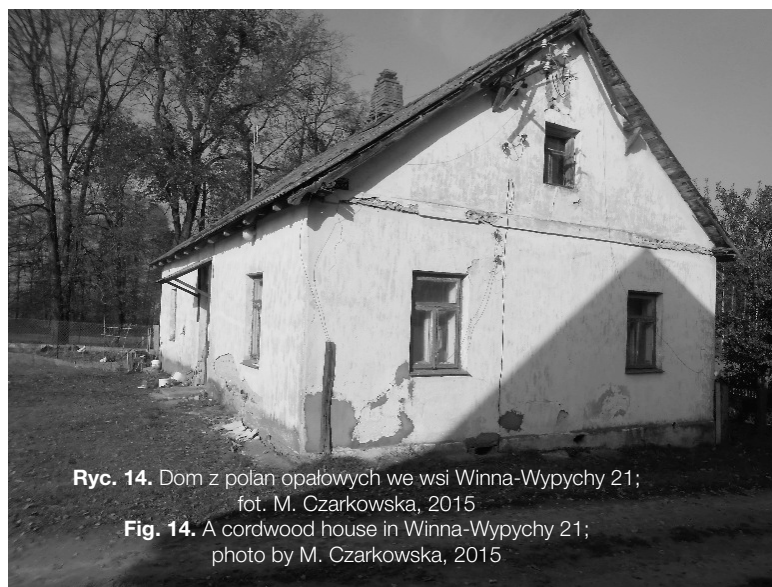
PODSUMOWANIE

Zebrano informacje na temat sześciu budynków mających drzewowapienne ściany, znajdujących się w gminach Klukowo i Ciechanowiec, mianowicie we wsiach Wyszonki Kościelne, Wyszonki-Błonie, Wyszonki-Wypychy, Winna-Wypychy i Koce-Basie. Budynki te pochodzą z lat 1950-1962. Przeprowadzono wywiady z ich budowniczymi i na tej podstawie odtworzono etapy budowy, porównując je z zaleceniami z wydanego przed niemalże stuleciem podręcznika budowlanego Mikołaja Niewierowicza (1930) – stwierdzono wyraźne podobieństwo technologiczne i wysoki poziom wykonawczy.

Przeprowadzone badania pozwoliły na uzupełnienie wiedzy o zachodniopodlaskich budynkach wykonanych w konstrukcji drzewowapiennej. W badanych gminach istnieje zresztą lub istniało dawniej co najmniej kilkanaście (może nawet kilkadziesiąt⁶) innych budynków o tej konstrukcji. Uważamy, że takie obiekty są interesującą częścią dziedzictwa architektonicznego regionu.

Ryc. 13. Dom z polan opałowych we wsi Wyszonki-Błonie 62; fot. M. Czarkowska, 2015
Fig. 13. A cordwood house in Wyszonki-Błonie 62; photo by M. Czarkowska, 2015

Ryc. 14. Dom z polan opałowych we wsi Winna-Wypychy 21; fot. M. Czarkowska, 2015
Fig. 14. A cordwood house in Winna-Wypychy 21; photo by M. Czarkowska, 2015

Ryc. 15. Dom z polan opałowych we wsi Koce-Basie 19; fot. M. Czarkowska, 2015
Fig. 15. A cordwood house in Koce-Basie; photo by M. Czarkowska, 2015

LITERATURA

1. **Gołębiowska M., Grynczel M. (2012)**, *Przykłady budownictwa z polan opałowyc w Sokółce, na podstawie badań terenowych z 2012 roku*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” t. VIII, Muzeum Rolnictwa im. K. Kluka w Ciechanowcu, Ciechanowiec.
2. **Kusznerko M. (2011)**, *Nowo odkryta grupa 12 budynków z drewna opałowego we wsi Uhowo*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” t. VII, z. 1, Muzeum Rolnictwa im. ks. K. Kluka w Ciechanowcu, Ciechanowiec.
3. **Niewierowicz M. (1930, reprint 2014)**, *Poradnik wiejskiego budownictwa ogniotrwałego z gliny i drzewa lub betonu i drzewa*, Państwowy Bank Rolny.
4. **Sołowińska A. (2015)**, *Budownictwo z polan opałowyc w gminach Nur i Boguty w województwie mazowieckim*, „Architecturae et Artibus” nr 2 (24), vol. 7.
5. **Szewczyk J. (2010)**, *Budownictwo z polan opałowyc (cordwood masonry albo stackwall)*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok.